

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

*Факультет № 6
Кафедра соціології та психології*

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «**Прикладні аспекти психодіагностики**»
вибіркових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

053 Психологія (практична психологія)

Тема №7. Психодіагностика сім'ї та дитячо-батьківських відносин

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної
ради ХНУВС гуманітарних та
соціально- економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та психології (протокол №8 від 15.08.2023)

Розробник:

Доцент кафедри соціології та психології, кандидат психологічних наук, доцент
Твердохвалова Ю.Л.

Рецензенти:

1. Професор кафедри психології Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди, доктор психологічних наук, професор, Кузнєцов М.А.
2. Доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат психологічних наук, доцент Греса Н.В.

План лекції

1. Діагностика дитячо-батьківських відносин
2. Проективна методика «Батьківський твір»

Рекомендована література (основна, допоміжна), інформаційні ресурси в Інтернеті

Основна:

1. Зливков В.Л., Лукомська С.О., Федан О.В. Психодіагностика особистості у кризових життєвих ситуаціях К.: Педагогічна думка, 2016. –219 с.
2. Комінко С.Б. Кращі методи психодіагностики / С.Б. Комінко, Г.В. Кучер ; Терноп. акад. нар. госп-ва. – Тернопіль : Карт-бланш, 2005. – 406 с.
3. Корольчук М.С., Осьодло В.І. Психодіагностика. Навч. посіб для вузів . –К.: Ельга Ніка-Центр. –2004. –400 с.
4. Луценко О.Л. Практичні роботи з психодіагностики. – Х.: ХНУ ім. Каразіна, 2017. - 68 с.
5. Практикум із загальної психології / під ред. Т.І. Пашукової. – К. : Знання. – 2000. – 204 с.

Допоміжна:

10. Матвеева М.П. Організація роботи шкільного психолога: Методичні рекомендації. -Кам'янець-Подільський: Інформаційно-видавничий відділ Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету, 2001. - 36 с.
11. Морозов О.М. Психологія особистості : оперативна аудіовізуальна діагностика : навч. посібник. - К.: Вид. Паливода А.В., 2018- 328 с.
12. Поліщук С.А. Методичний довідник з психодіагностики: Навчально-методичний посібник. – Суми: Університетська книга, 2009.
13. Практикум з психодіагностики / Укл.: О.О. Музика, В.М. Остринька, В.В. Остринський. – 2-ге вид., випр. і допов. – Житомир, 2000.
14. Психодіагностика: навчальний посібник / уклад. Ю.В. Кушнір; відп.ред. В.П. Кушнір. - Донецьк: КиЦ, 2012. - 346 с.
15. Самошкіна Л. М. Психодіагностика: Навч. наоч. посіб. з мультимедійним курсом /Під ред.чл.-кор. АПН України, професора Е. Л. Носенко. –Д.: Вид-во ДНУ, 2018. –448 с.
16. Скоков СІ. Психологічна служба в установах кримінально-виконавчої системи України //Практична психологія і соціальна робота. 2002. № 6. С. 54-58.
17. Скребець В.О. Основи психодіагностики: павч. посіб. –К.: Слово, 2007. – 192 с.
18. Становлення сучасної парадигми психологічної діагностики когнітивного розвитку учнів : монографія за ред. С.А.Гончаренко, Л.О.Кондратенко. – Кіровоград : Імекс – ЛТД, 2012 – 208 с.

Текст лекції

Вступ

Дослідження сімейних і дитячо-батьківських відносин клієнта може знадобитися:

- в профілактиці і психологічної корекції негативних соціальних проявів в поведінці соціальних груп і окремих осіб (асоціальна і конфліктну поведінку, соціальне сирітство та інше);
- при наданні психологічної допомоги особам, які перебувають під слідством або в установах пенітенціарної системи;
- при наданні соціально-психологічної допомоги сім'ям і сім'ям з дітьми, які перебувають у важкій життєвій ситуації, кризової ситуації, соціально небезпечному положенні;
- при наданні допомоги різним типам сімей та всебічної підтримки сім'ям з дітьми на основі виявлення сімейного неблагополуччя за допомогою різних технологій, розробки програми реабілітації, інтеграції дитини і сім'ї в соціум, із залученням найближчого оточення для зміни відносин між членами сім'ї, оздоровлення соціально-психологічної обстановки в родині, підвищення відповідальності батьків за виховання дітей;
- при проведенні діагностики відхилень у функціонуванні виявлених сімей, оцінюванні ризиків і наслідків, визначенні можливості активізації потенціалу сімей та проведенні соціально-психологічної реабілітації.

Методи сімейної діагностики дозволяють виявити особливості міжособистісних відносин у родині і характер комунікацій, установки, поведінка і методи виховання батьків, порушення стилю виховання, пов'язані як з педагогічної неписьменністю, так і з особистісними порушеннями самих батьків, ступінь задоволеності / незадоволеності шлюбом, явні і приховані сімейні порушення і встановити сімейний діагноз.

Під сімейним діагнозом розуміється, по-перше, виявлення в життєдіяльності певної сім'ї тих порушень, які сприяють виникненню і збереженню у одного або декількох її членів труднощів в повсякденному житті і нервово-психічних розладів. По-друге – визначення тих психологічних особливостей сім'ї та її членів, від яких залежить корекція цих порушень і які, відповідно, потрібно враховувати при виборі методу надання психологічної допомоги (сімейного консультування або психотерапії) і при її здійсненні.

Соціально-психологічні проблеми сім'ї можна звести до трьох основних груп: дошлюбні (часто є основними детермінантами подружніх проблем), подружні, проблеми взаємин дітей і батьків.

Одним з головних напрямів роботи практичного психолога сімейного є діагностика, вона дозволяє отримати повну і надійну інформацію про взаємини членів сім'ї на різних етапах їх життя.

Психологи використовують різні методи соціально-психологічної діагностики: опитування, спостереження, експеримент, метод соціометрії,

методи поперечних і поздовжніх зрізів, кількісно-якісний аналіз документів, тестування.

Зупинимося на описі методу тестування і представимо деякі методики, що дозволяють сімейного психолога здійснювати діагностику подружніх і дитячо-батьківських відносин.

Питання 1. Діагностика дитячо-батьківських відносин

Сім'я - один з найважливіших виховних інститутів, роль і значення якого у формуванні особистості важко переоцінити. У сім'ї тісно сплетені подружні, батьківські і дитячі взаємини. Діти гостро реагують на всі зміни в сім'ї. Вони особливо Сентизивні до оцінки дорослого, його позиції по відношенню до себе, до станів матері і батька, зміни стереотипів повсякденному житті і т.д.

Найбільш гостро діти переживають порушення контакту з батьками в результаті розлучення, тривалих поїздок одного або обох батьків, внутрішньосімейного конфлікту, відсутності батьківського тепла, відмови від дитини і пр. Тому позитивне спілкування з батьками - найважливіший фактор нормального психологічного розвитку дитини.

Детальний діагностичне обстеження психічного розвитку дитини включає в себе вивчення змісту контактів батьків з дітьми. Щоб зрозуміти багато подружні конфлікти і причину напруженості в сім'ї, практичний психолог повинен знати, як будується міжособистісне спілкування батьків і дітей. За допомогою методик діагностики дитячо-батьківських відносин він може отримати відомості про відхилення в психічному розвитку дитини, з'ясувати причини подружніх сварок і конфліктів. Ці методики розділяються на дві групи: одні досліджують міжособистісні відносини в системі «батько-дитина» очима батьків, інші - очима дитини.

Методики дослідження міжособистісних відносин у системі «батько-дитина» очима батьків. Найважливіша сфера діяльності сімейного психолога - робота з батьками, бо їх роль визначає формування унікальної для кожної дитини соціальної ситуації розвитку.

Вивчаючи міжособистісні відносини в системі «батько-дитина» очима батьків, практичний сімейний психолог звертає увагу на особливості сімейного виховання:

- батьківські установки і реакції;
- ставлення батьків до дитини і життя в сім'ї;
- порушення виховного процесу в сім'ї;
- причини відхилень у сімейному вихованні;
- типи виховання;
- рівень батьківської компетентності і т. п.

Ці аспекти взаємини батьків і дітей досліджуються за допомогою соціальних методик.

Тест «Батьківсько-дитячі відносини» (PARI) (американські психологи Е. З. Шефер, Р. К. Белл, Адаптований Т. Н. Нещерет)

Тест-опитувальник аналізу сімейного виховання та профілактики порушень виховання (АСВ) (Е. Г. Ейдемільер, В. В. Юстицькіс) призначений для вивчення порушень у житті сім'ї та причин відхилень у сімейному вихованні.

Тест-опитувальник батьківського ставлення (ОРО) (А.Я.Варга, В. В. Столін) являє собою психодіагностичний інструмент, орієнтований на виявлення батьківського ставлення в осіб, що звертаються за психологічною допомогою з питань виховання дітей і спілкування з ними.

Опитувальник для дослідження емоційної сторони дитячо-батьківської взаємодії (Е. І. Захарова).

Методики дослідження міжособистісних стосунків в системі «батько—дитина» очима дитини. Найбільш популярний у психологів графічний тест «Малюнок сім'ї», який широко використовується у численних дослідженнях міжособистісних відносин і практичних розробках завдяки простоті процедури проведення та точності показників, що отримуються в результаті роботи.

Широко відома також проективна методика Р. Жилі, що досліджує міжособистісні відносини дитини і його сприйняття внутрісімейних відносин.

Ефективна методика А. Р. Лідерса і В. В. Анісімової «Діагностика емоційних відносин в сім'ї», розроблена для двох вікових груп: для дошкільнят і молодших школярів; для підлітків.

Питання 2. Проективна методика «Батьківський твір»

Проблема комплексного вивчення дитячо-батьківських відносин ставить перед психологом завдання накопичення і розширення методичного арсеналу в області сімейного і віково-психологічного консультування. Однією з інформативних діагностичних технік у виявленні батьківської позиції є методика «Батьківський твір», проте проективний характер методики викликає певні труднощі при її проведенні та інтерпретації отриманих результатів.

Діагностичну цінність традиційно використовуваної методики вільного твору на задану тему («Моя дитина», «Я як батько» і т. д.) у ряді випадків істотно обмежує недостатній культурно-освітній та інтелектуальний рівень батьків, і, у першу чергу, рівень розвитку у обстежуваних батьків письмової мови і здатності до рефлексії, що зустрічається досить часто в сучасних неблагополучних, дисгармонійних, проблемних сім'ях.

До труднощів проведення методики відносяться часті відмови батьків від виконання завдання через його складність або відсутності часу. Найбільш часто відмовляються від виконання завдання батьки, які не мають постійної практики і досвіду письмового викладу своїх думок і почуттів. У цих випадках відмова може супроводжуватися альтернативними пропозиціями з боку батьків розповісти про дитину і проблеми більш детально відповісти на всі запитання психолога, заповнити анкети та опитувальники.

У більшості випадків незвичність і незвичність завдання, тривалий час, що вимагається для його виконання, прагнення батьків до самоти в процесі написання твору призводить до того, що батько просить написати твір будинку, у формі «домашнього завдання». Це не дозволяє психологу здійснити

спостереження за особливостями емоційного ставлення батьків до завдання, фіксувати мовні коментарі батька в процесі написання твору та ін. Крім того, при інтерпретації отриманих даних для проведення контент-аналізу тексту твору від психолога потрібна висока кваліфікація і значні часові витрати.

Практика показує, що модифікований варіант методики «Батьківський твір» у формі незавершених пропозицій знімає основні труднощі проведення та інтерпретації результатів. Батьки легше і більш охоче погоджуються на діагностичне взаємодія з психологом, опиняючись у звичній ситуації заповнення анкет і опитувальників. Заданість і послідовність пред'явлення діагностичного матеріалу дозволяє актуалізувати досліджувані особливості бфтьківсько-дітячих відносин: прямі і відбиті оцінки дитини; ціннісні орієнтації батьків, які включають систему ідеальних очікувань, реальних вимог і можливих страхів і побоювань; особливості спільної діяльності батьків і дитини.

За результатами методики «Батьківський твір» стає можливим виявлення батьківської позиції в сім'ях дошкільнят, сформованого образу дитини у батьків, особливостей сприйняття і переживання батьком характеру відносин і взаємодії з дитиною. Методика дозволяє також отримати дані про індивідуально-особистісні особливості батьків.

У використовуваному нами модифікованому варіанті методики «Батьківський твір» у формі незакінчених речень, особливості батьківської позиції виявляються по одинадцяти шкалами: «Відкрита», «Порівняльна оцінка дитини», «Значущі характеристики дитини», «Позитивні особливості дитини», «Ідеальні очікування», «Можливі страхи, побоювання», «Реальні вимоги», «Причини труднощів», «Анамнестичні дані», «Інтереси, уподобання дитини», «Ситуація "Ми-взаємодії"».

1.«Відкрита» шкала виявляє загальний спектр проявів особливостей батьківської позиції з допомогою ненаправленої незакінчених пропозицій. Результати дозволяють отримати додаткову інформацію про переживання батьків, значущих характеристиках сформованого образу дитини у батьків.

Шкала включає в себе три незакінчені пропозиції:

- - Коли я думаю про свою дитину, то ...
- - Швидше за все, він/вона ...
- - Я завжди помічав(а) ...

2. Шкала «Порівняльна оцінка дитини» дозволяє виявити ставлення батьків до дитини у порівнянні з іншими дітьми: особливості соціальних оцінок і стандартів батьків, сприйняття батьком проявів комунікативних, особистісних якостей дитини при соціальній взаємодії, особливості оцінки відповідності дитини віковим нормам розвитку. Шкала дозволяє також виявити ступінь визнання батьком самоцінності дитини.

Шкала включає в себе два незакінчених речень:

- - Порівняно з іншими дітьми його/її віку ...
- - Коли ми з ним/нею буваємо серед інших дітей ...

3. Шкала «Значущі характеристики дитини» дозволяє виділити основні якості і властивості дитини, які є значущими для батьків.

Шкала включає в себе два незакінчених речень:

- - Найголовніше в характері моєї дитини ...
- - Моя дитина сильна в ...

4. Шкала «Позитивні особливості дитини» виявляє приймаються батьком властивості та якості дитини. Описуються якості можуть включати в себе фізичні особливості і зовнішність дитини; його знання, уміння, навички чи досягнення; особливості поведінки та діяльності; виконання вимог батьків; інтелектуальні, моральні, вольові, емоційні якості дитини; особливості тендерної ідентичності.

Шкала включає в себе два незакінчених речень:

- - Я люблю, коли моя дитина ...
- - Мені подобається в моїй дитині ...

5. Шкала «Ідеальні очікування» виявляє декларовані або реальні цілі і цінності батьківського виховання, сприйняття перспектив розвитку дитини і відносин з ним, бажані якості дитини.

Шкала включає в себе чотири незакінчених речень:

- - Я хотів(а) би, щоб ...
- - Я завжди мріяла про те, що ...
- - Я був(а) би радий(а), якщо б ...
- - Моя дитина здатний досить, щоб ...

6. Шкала «Можливі страхи, побоювання» виявляє зони можливої стурбованості, тривоги, провини, страху батьків по відношенню до дитини і перспективам його розвитку. Дозволяє виявити ступінь переживання батьком відповідальності за виникаючі складні ситуації у житті дитини і можливі фрустрації в дитячо-батьківських відносинах.

Шкала включає в себе три незакінчені пропозиції:

- - Мене турбує в ньому/ній ...
- - Я боюся, що ...
- - Мені б не хотілося, щоб ...

7. Шкала «Реальні вимоги» виявляє особливості виховної позиції батьків, її ефективність і ресурси, особливості практики виховних впливів батьків на поведінку дитини.

Шкала включає в себе два незакінчених речень:

- - Мені б хотілося, щоб моя дитина більше приділяв уваги ...
- - Хотілося, щоб він/вона перестав(а) ...

8. Шкала «Причини труднощів» виявляє не приймаються батьком властивості та якості дитини. Шкала дозволяє виявити конфліктні зони у взаєминах з дитиною.

Шкала включає в себе три незакінчені пропозиції:

- - Я дуже дратуюся, коли ...
- - Мені не подобається в ньому/ній ...

- - Думаю, що йому/їй заважає ...

9. Шкала «Анамнестичні дані» спрямована на одержання інформації, що дозволяє більш повно реконструювати історію розвитку дитини, виявити значущі події в генезисі розвитку дитини і характер переживання батьком цих подій.

Шкала включає в себе три незакінчені пропозиції:

- - Коли він/вона зростав(ла) ...
- - Коли він був маленьким(ой) ...
- - Найважче, що пережив мій дитина ...

10. Шкала «Інтереси, уподобання дитини» дозволяє зрозуміти особливості бажаних видів діяльності дитини, виявити сферу інтересів дитини «очима батьків», особливості прийняття Інтересів і уподобань дитини батьком.

Шкала включає в себе три незакінчені пропозиції:

- - Моєї дитини цікавить ...
- - Моя дитина любить ...
- - Він/вона віддає перевагу ...

11. Шкала «Ситуація "Ми-взаємодії" дозволяє визначити зони прийняття дитини в значущих для батьків сферах. Шкала включає в себе три незакінчені пропозиції:

- - Мені приємно, коли ми з моєю дитиною ...
- - Мої дитина і я ...
- - Наші стосунки з дитиною ...

Методика дозволяє виділити певні компоненти батьківської позиції, що включають в себе образ дитини, образ стосунків у сім'ї, образ самого батька.

Блок «Образ дитини» включає в себе ідеальний і реальний образи дитини.

Ідеальний образ дитини відбивається у декларованих батьками цілях і цінностях виховання, їх уявленнях про майбутнє дитини (навчання, професія, особистісні особливості, порівняння дитини з батьком), страхи і побоювання батьків (шкали 5, 6, 7).

Реальний образ дитини включає в себе уявлення батьків про значущих особливостях і якостях дитини, її інтереси, особливості стосунків з дорослими і однолітками. Реальний образ дитини складається з образу дитини в минулому (анамнестичні відомості, шкала 9) образу дитини в сьогоденні - оцінний (пряма і порівняльна оцінка дитини, шкали 2, 4) і констатує (значущі характеристики, інтереси, труднощі, шкали 3, 8, 10) компоненти образу.

Блок «Образ відносин в сім'ї» включає в себе виховні вимоги батьків, особливості спільної діяльності батька та дитини, емоційний компонент відносин дитини з батьками, особливості відносин з іншими дорослими в сім'ї (шкала 11).

Певну інформацію дають результати відповідей батьків на нейтральні незакінчені пропозиції (шкала 1). За цією шкалою батьки мають можливість

висловитися про найбільш важливому і важливому для них у відносно вільній формі.

Твори батьків аналізуються за наступними критеріями: поширеність серед висловлювань певних змістовних категорій, їх емоційний знак, особливості часової перспективи висловлювань (тимчасова спрямованість на сьогодення, минуле, майбутнє) і центрованість висловлювань (на дитину, на батьку, на відносинах між дитиною та батьком). Підраховуються також коефіцієнт поширеності опису і коефіцієнт значущості блоків «Образ ідеального дитини», «Образ реального дитини» та «Образ відносин в сім'ї».

1. Категорії висловлювань

Контент-аналіз творів батьків дозволив виділити ряд категорій висловлювань, специфічних для кожного блоку аналізованих показників.

Узагальнений список категорій контент-одиниць по блоку «Образ дитини», належать до уявлень батьків про реальному та ідеальному дитину

Значущі характеристики, якості:

- 1) особистісні особливості;
- 2) волява сфера, самоконтроль;
- 3) когнітивна сфера;
- 4) комунікативна сфера; навички;
- 5) емоційна сфера;
- 6) самостійність; 7) зовнішність, фізичний розвиток;
- 8) самообслуговування, побутові
- 9) здоров'я;
- 10) смакові уподобання.

Інтереси, діяльнісні переваги:

- 1) природа (тварини, рослини);
- 2) культурні заходи;
- 3) ТБ;
- 4) комп'ютер; (математика, мови);
- 5) гра;
- 6) продуктивні види діяльності;
- 7) читання; 8) спорт, танці;
- 9) музика, спів;
- 10) інтелектуальні заняття
- 11) прогулянки;
- 12) навчання, надходження в дитячий садок / школу / вуз.

Особливості відносин:

- 1) послух;
- 2) близькість, симбіоз; 3) спільність у взаємодії;
- 4) зовнішні впливи.

Важкі життєві ситуації:

- 1) втрата, сепарація; 2) розлучення, конфлікт, переїзд.

Додаткові категорії:

1) узагальнені висловлювання; 2) переживання батьків.

У блоці «Образ відносин в сім'ї» серед виділених категорій не представлені категорії, що відображають значущі характеристики і якості дитини, і більш диференційовані категорії, що характеризують якісні відмінності в характеристиці дитячо-батьківських відносин.

Узагальнений список категорій по блоку «Образ стосунків у сім'ї»

Інтереси, діяльнісні переваги:

- 1) відпочинок, прогулянки;
- 2) спільність діяльності (без конкретизації виду діяльності);
- 3) побутове взаємодія;
- 4) міжособистісне спілкування;
- 5) культурні заходи; 6) гра;
- 7) продуктивні види діяльності;
- 8) читання;
- 9) музика, спів;
- 10) заняття, навчання.

Характер відносин з дитиною:

- 1) дружба;
- 2) любов;
- 3) надійність; 4) розуміння;
- 5) послух/підпорядкування;
- 6) близькість, симбіоз.

Додаткові категорії:

- 1) узагальнені висловлювання; 2) шаблон «ми — дружна сім'я».

Категорії висловлювань з «Відкритою» шкалою:

- 1) почуття «приналежності» дитини;
- 2) умовний симбіоз;
- 3) особистісні якості;
- 4) комунікативні якості;
- 5) вольові якості;
- 6) навички самообслуговування;
- 7) емоційні прояви;
- 8) здібності;
- 9) навчання, професія; 10) зовнішність;
- 11) дитячо-батьківські відносини;
- 12) послух;
- 13) порівняльна оцінка;
- 14) зовнішні впливи;
- 15) тілесний контакт;
- 17) узагальнені висловлювання;
- 16) переживання батьків;
- 18) сензитивність до стану дитини.

2. Емоційний знак відносини

Емоційна складова висловлювань батьків відображає особливості прийняття дитини батьком (позитивний, негативний, амбівалентний, нейтральний, емоційні знаки висловлювання).

Емоційний знак висловлювань не аналізується за шкалами «Можливі страхи, побоювання», «Причини труднощів» (передбачає негативний знак), «Інтереси, уподобання дитини» (передбачає нейтральний знак), «Реальні вимоги» (передбачає нейтральний та негативний знаки).

3. Тимчасова перспектива образу

Тимчасова отнесеність образу дитини, себе як батька або відносин з дитиною (на минуле, теперішнє, майбутнє) визначається по «Відкритій» шкалою. За іншими шкалами тимчасова спрямованість висловлювань задана спочатку. У висловлюваннях батьків можуть зустрічатися винятку, і вони цікаві для розбору індивідуальних випадків.

4. Характер центрованості висловлювань

Визначення характеру центрованості висловлювань (на дитині, на батьків, на відносинах батьків з дитиною) можливо також тільки з «Відкритою» шкалою. За іншими шкалами центрованість висловлювань в основному задана спочатку. Відображенням центрованості висловлювань на батьківському служить вираженість по групі в блоці «Образ дитини» такої категорії, як «переживання самого батька». Відображенням центрованості на відносинах з дитиною служить вираженість по групі в блоці «Образ дитини» таких категорій, як «послух», «близькість, симбіоз», «спільність у взаємодії».

5. Поширеність опису

Коефіцієнт поширеності опису (Краспр.) — показник ступеня повноти, подробиці ідеального і реального образів Дитини; образу самого батька і особливостей його виховної Позиції; способу дитячо-батьківських відносин.

Краспр. = кількість контент-одиниць по блоку / к-ть чол. (по групі)

6. Значимість блоків «Образ ідеального дитини», «Образ реального дитини», «Образ стосунків у сім'ї»

Показник бажаної орієнтації батьків на реальний, ідеальний образи дитини або на образ відносин з ним. Коефіцієнт значущості (Кзнач.) образу відображає ступінь значущості певного блоку висловлювань для батьків.

Кзнач. = Краспр. / кількість питань у блоці

В нашому дослідженні були представлені п'ять груп піддослідних, що відрізняються за типами взаємодії батька та дитини (табл. 1). Поділ на групи здійснювалось шляхом використання кластерного аналізу результатів проби на спільну діяльність методом К-середніх. Зіставлення груп між собою з використанням U-критерію Манна-Уїтні показало, що виділені групи значимо різняться за певними змінним, що відображає діяльнісний і емоційний компоненти взаємодії.

Таблиця 1

Типи взаємодії батька та дитини

Назва групи Характер взаємодії

1. Конфліктний тип неузгоджене «Ми»
2. Гармонійний тип комплементарное «Ми»
3. Дистантний тип взаємодія «поруч»
4. «Батько-диктатор» домінування-підпорядкування
5. «Дитина-диктатор» домінування-підпорядкування

На підставі отриманих даних нами описані особливості батьківської позиції при різних типах взаємодії з дитиною.

Характеристика батьківської позиції при конфліктному типі взаємодії

Основною характерною відмінністю образу дитини при конфліктному типі взаємодії є те, що він менш диференційований, порівняно з іншими типами. Цікаво, що при прямій оцінці особливостей дитини батьків в основному хвилює розвиток певних здібностей (спорт, музика) і фізичне благополуччя дитини (гарно їсть, здоровий, красивий). При порівнянні своєї дитини з іншими дітьми більшість батьків говорять про його комунікативних якостях. Зауважують, що їх дитина лідирує, намагається з усіма подружитися, знайти спільну мову. Та ж ситуація спостерігається і в образі ідеального дитяти: також представлені категорії, пов'язані з фізичним благополуччям (буде сильним, буде займатися спортом), комунікативними якостями (буде лідером, буде багато друзів) і розвитком здібностей (вивчить будь-яку науку). Побожування батьків у майбутньому пов'язані з фізичним благополуччям (здоров'я) і послухом дитини (буде неслухняний, примхливий).

Образ дитини в минулому (анамнестичні відомості) у конфліктних батьків в основному складається з оцінки фізичної сторони розвитку (була як лялька, був рухливий, спритний) і діяльнісних переваг (любив машинки, мультики). Інтереси дитини очима батьків не мають певної вираженої спрямованості. Трохи більш виражений інтерес до спорту, танців, що теж підкреслює важливість фізичного компонента в образі дитини.

Емоційно-особистісні особливості в образі дитини у батьків з конфліктної групи значно менше представлені і згадуються у зв'язку з можливими зонами конфліктності. Батьки бачать серед основних виникаючих труднощів особливості емоційного реагування дитини (безпричинно реве, розбудовується, дратується).

Таким чином, у конфліктних батьків образ дитини орієнтований в основному на зовнішню активність: певні досягнення дитини в інтелектуальній, комунікативній, діяльнісній сферах; фізичний стан (здоров'я, зовнішність, фізична активність). Емоційно-особистісна сторона образу зачіпається в Негативному контексті.

Батьки з конфліктної діади орієнтовані на сьогодення — Кзнач. блоку «Образ реального дитини» дорівнює 0,98. Якщо розглядати окремо нейтральні висловлювання як найбільш інформативні для виявлення центрованості і

спрямованості позиції батьків, то в середньому 83% з них спрямовані на сьогодення і центровані на дитину.

Образ дитини в цілому має емоційно-позитивне забарвлення. Виняток становить образ дитини в минулому з пріоритетом нейтральних по знаку висловлювань (67%), особливо при порівнянні дитини з іншими дітьми (50% нейтральних висловлювань). За критерієм емоційної спрямованості майбутнє представляється батькам більш позитивним, ніж сучасне (очікування в 98% випадках позитивні).

Батько ставиться до дитини в минулому здебільшого емоційно-нейтрально. Всі значуще і важливе для батьків відбувається в сьогоденні, при цьому в майбутньому дитина бачиться більш позитивно, ніж в сьогоденні.

Щодо способу відносин з дитиною можна сказати, що він позитивно забарвлений (78% позитивних висловлювань). Пріоритет будь-яких певних категорій в образі відносин між дитиною та батьком виявити не представляється можливим. Батьки в рівній мірі відзначають дружбу, любов, близькість у взаєминах з дитиною. Спільна діяльність будується навколо читання, співу та проведення вільного часу.

Характеристика батьківської позиції при гармонійному типі взаємодії

Найбільш значущими характеристиками в реальному образі дитини для батьків з гармонійних діад є його особистісні особливості. Цікаво, що на відміну від інших груп більшість Батьків відзначають доброту як основна якість їхньої дитини. Батьки також відзначають такі особистісні якості дитини, як відкритість, безпосередність, наївність, добродушність. При порівняльній оцінці якостей дитини фокус образу зміщується в бік комунікативної сфери («знаходить спільну мову», «товариська», «з усіма грає»). В цілому емоційний знак реального образу дитини позитивний.

Діапазон переваг в образі дитини досить широкий, але найбільш виражені ігрові переваги. Трохи менш виражена категорія «читання», ще менше — смакові уподобання, любов до тварин/рослин, перегляд телевізора. У деяких випадках у сферу інтересів батько включає себе чи іншого батька («грати з татом», «сидіти вдома з мамою»).

Причини негативних проявів у поведінці дитини (труднощів) батьки з гармонійних діад бачать в особливостях розвитку вольової сфери («неусидчив, неуважний»), внутрісімейного взаємодії («не слухає», «переймає не те, що хотілося б»), у комунікативній сфері («скутий», «не має близьких друзів»).

Батько схильний розглядати себе в контексті труднощів дитини («просить мене, коли мені ніколи», «доводиться говорити йому по декілька разів»).

Пред'являються дитині вимоги стосуються його емоційної сфери («перестав плакати», «турбуватися», «переживати») і інтелектуальних занять («писав», «читав», «займався»). Взагалі, плач згадується батьками цієї групи значно частіше, ніж в інших діадах. Такі негативні емоційні реакції, як роздратування, злість, взагалі не згадуються.

Очікування батьків концентруються навколо здоров'я («щоб не хворів», «виріс міцним») і часто носять узагальнений характер (у формі побажань дитині хорошого в подальшому житті). Побойовання батьків також носять, швидше, узагальнений характер («в житті буде нелегко, важко») або пов'язані зі здоров'ям дитини.

В образі ідеального дитини у батьків із гармонійних діад, поряд з когнітивної і фізичної сторонами, досить значущою є емоційно-особистісна («спокійний», «щасливий», «розумний», «здоровий»).

Образ дитини в минулому достатньо диференційований. В основному для батьків важливо, яким було внутрішньосімейне взаємодія з дитиною. Важливо відзначити, що майже у всіх висловлюваннях проглядається емоційна включеність батьків у взаємодію з дитиною («радувала мене», «ми багато подорожували», «все його балували», «я намагалася краще її пізнати»). На негативному полюсі висловлювань в основному згадуються емоційні прояви дитини (капризи, плач, неспокій).

Серед пережитих дитиною важких ситуацій відзначаються розлука з батьками (до декількох місяців), хвороба (знаходження в лікарні). Причому на тому ж рівні вираженості знаходиться і показник відсутності важких ситуацій у дитини в минулому, тобто ми не можемо говорити про якісь певні тенденції в цій області.

Гармонійний тип взаємодії відрізняється тим, що образ відносин з дитиною у більшості батьків характеризується як дружній, і, в порівнянні з іншими групами, в гармонійних диядах батьки частіше говорять про любов у взаєминах з дитиною і емоційний знак висловлювань за шкалою «Ситуація "Ми-взаємодії"» максимально позитивний по вибірці (87% позитивних висловлювань). Коефіцієнт значущості блоку «Образ відносин в сім'ї» по групі найбільш виражений ($K_{\text{знач.}} = 1,0$).

Категорії відповідей по «Відкритої» шкалою в гармонійних диядах досить розмиті. Цікаво, що, в порівнянні з іншими типами діадему, тут найбільш виражена центрированність висловлювань на відносинах з дитиною («він сильно прив'язаний до мене», «хочу скоріше побачити його»).

Характеристика батьківської позиції при дистантному типі взаємодії

В образі дитини при дистантному типі взаємодії виражені наступні категорії висловлювань: самотійність, послух, комунікативні та особистісні якості. Цікаво, що серед значимих особистісних характеристик дитини лише один раз згадується доброта. В інших групах доброта згадується значно частіше. У розглянутих диядах в реальному образі дитини спостерігається тенденція до підкреслення близькості («я бачу в ній себе», «розмовляє зі мною по душам», «розмірковує зі мною про життя») і в той же час до задоволеності тим, що дитина може сам себе зайняти, самотійний («зайнятий захоплюючою справою — краще, якщо самотійно», «завжди сам може знайти собі заняття»). В комунікативній сфері також спостерігається амбівалентність ставлення до дитини («він всіх заводить», «їй важко знайти партнера по грі»). Емоційний

знак образу реального дитини за шкалою «Значущі характеристики дитини» виражено-нейтральний (57%) або амбівалентний (14%), а за шкалою «Порівняльна оцінка дитини» 22% негативних висловлювань. При цьому батьки докладно говорять про захоплення дитини різноманітними заняттями. Серед переваг батьки в основному відзначають ті, де дитина сама себе може зайняти: гра, малювання — за шкалою «Позитивні особливості дитини»; ТБ, гра, читання, продуктивні види діяльності — за шкалою «Інтереси, уподобання дитини».

Серед основних причин труднощів батьки називають непослух, впертість дитини з акцентом на те, що батькові доводиться робити щось для подолання позиції дитини («доводиться по кілька разів просити», «не прибирає за собою», «лінується»). Ті якості, які не подобаються дитині, сформульовані в досить різкій формі (егоїзм, лінощі, впертість). На відміну від інших груп, немає вказівок на негативні емоційні реакції дитини (наприклад, конфліктні прояви, плач).

Образ дитини в минулому (шкала «Анамнестичні дані») відображає наявність дистанції у відносинах («був дуже спокійним, до трьох років все робив сам», «раніше було менше клопоту», «майже ніколи не плакав», «я ніколи не виділяла її, намагалася рівно ставитися»). В основному батьки констатують, що в минулому з дитиною не було проблем.

Цікаво відзначити, що, описуючи ідеальний образ дитини, майже всі батьки даної групи хочуть, щоб їх дитина більше уваги приділяв читанню. Майже немає згадки про творчих, продуктивних видах діяльності або про фізичних тренуваннях (музика, малювання, спорт, гра тощо). В одному випадку згадується навчання (заняття по підготовці до школи). Ідеальні очікування батьків в основному стосуються навчання в школі. Також батьки часто згадують здоров'я дитини («був здоровим і добре вчився»). Лише в одному випадку батько згадує про позитивні перспективи своїх відносин з дитиною («завжди з нею будемо друзями»). Як тенденція - значимість зовнішньої оцінки дитини («я їй пишалася», «мені не довелося б за нього червоніти»). Те ж виявляє і шкала «Ситуація" Ми-взаємодії "» («приємно, коли знайомі кажуть гарне про дитину»).

У побоюваннях батьків немає певних яскраво виражених тенденцій. Батьки в рівній мірі говорять про послух, навчання в школі, і, що цікаво, про близькість («порчу своєю любов'ю», «в скрутну хвилину мене не буде поруч»). Необхідно відзначити, що по параметру тимчасової спрямованості батьки з дистантних діад більш орієнтовані на майбутнє (36% по «Відкритій» шкалою), ніж батьки з інших діад.

Образ відносин з дитиною описується батьком без найвищих ступенів якісних прикметників. Чи не зустрічаються такі описи відносин, як, наприклад, в гармонійній групі («чудові», «прекрасні», «чудові»). Батьки констатують без вираженої емоційної включеності, що відносини з дитиною «будуються на

довірі» «характеризуються взаєморозумінням», «ми добре ставимося один до одного».

Характеристика батьківської позиції при типі взаємодії «Батьки-диктатор»

Образ дитини у авторитарного батька має безсумнівне якісне своєрідність. При порівнянні своєї дитини з однолітками батьки відзначають більшу зрілість своєї дитини («рано подорослішала», «більш відповідальна», «розсудна не по роках», «виглядає старше»). Важливою категорією для авторитарних батьків є комунікативні якості дитини, причому батьки оцінюють їх як позитивно («дуже товариський», «комунікабельний», «охоче йде на контакт»), так і негативно («погано контактує», «завжди поступається зухвалим дітям», «недостатньо розкутий»).

Серед значимих характеристик дитини батьки цієї групи найбільш часто називають особистісні та вольові якості. Серед позитивних особистісних якостей переважають чуйність, відкритість, дружелюбність, справедливість, вміння прощати. Значущих негативних особистісних якостей по вибірці не виявлено. До вольовим якостям батьки відносять упертість, завзятість, наполегливість, вміння доводити справу до кінця.

При оцінці позитивних особливостей дитини для батьків також пріоритетними є особистісні якості дитини (довірливість, доброта, бажання допомогти), а також слухняність («слухається і допомагає», «допомагає мені і слухає батьків») і позитивний емоційний стан («життєрадісний», «веселий», «в хорошому настрої»).

Цікаво, що у висловлюваннях за шкалою «Порівняльна оцінка дитини» виражена тенденція центрированности батьків на собі, своїх переживаннях і на близькості з дитиною. Наприклад, при відповіді на питання «Коли ми з ним/нею буваємо серед інших дітей...» на позитивному полюсі такі висловлювання, як: «мені з ним легко», «нам дуже добре», «мені приємно спостерігати за нею», на негативному — «він воліє не помічати, що поряд є мама», «повністю переключає на них свою увагу».

Основною причиною труднощів у взаємодії з дитиною батьки називають неслухняність («не можу її переконати», «упирається, хоча знає, що не права»). Тут найбільш часто використовується визначення «впертість». Багато батьки говорять про схильність дитини до ліні і брехні. Порівняно з іншими типами діад, значущість образу реального дитини висока ($K_{\text{знач.}} = 1,08$).

Образ дитини в минулому має позитивну емоційне забарвлення. Батьки відзначають, що з дитиною було в основному легко і називають різні якості дитини: зовнішність («був схожий на ведмедика», «був як кульбаба»), фізичну активність («був жвавим, рухливим»), когнітивний розвиток (мова, пам'ять, допитливість). Пережиті дитиною труднощі в основному пов'язані зі здоров'ям та сепарацією.

В ідеальному образі дитини серед вимог до дитини переважає категорія слухняності («хотілося б, щоб дитина перестав сперечатися, вередувати, пручатися»). Найбільш часто в цій категорії вживається дієслово «пручатися».

Батько пред'являє до свого дитині вимога бути активним (перестав би «соромитися розповідати вірші», «бути таким сором'язливим», «всього боятися»), але при цьому слухняним і позитивно емоційно налаштованим. Більшість батьків, окреслюючи коло бажаної активності дитини в майбутньому, кажуть про досягнення успіхів у навчанні. Взагалі, «досягти» і «добитися» — найбільш часто вживані тут дієслова.

Та ж тенденція спостерігається і в ідеальних очікуваннях. По даної шкалою досить багато негативних висловлювань, що стосуються слухняності («не був би таким впертим», «частіше прислухалася до того, що їй кажуть, що від неї вимагають» і в той же час «був би завзятішим») і комунікативних якостей («був більш комунікабельним», «легко сходився з людьми»). Авторитарні батьки частіше, ніж в інших групах, кажуть, що очікують від дитини придбання конкретних умінь і навичок («навчився кататися на ковзанах», «навчилася шити, в'язати», «розвинула здатності до малювання», «робила дрібну домашню роботу», «продовжувала заняття танцями як можна довше»), тобто очікування стосовно дитини досить конкретизовані. Очікування також стосуються подальших відносин з дитиною, в основному в аспекті допомоги батькам та взаємної довіри («виросте і буде допомагати мамі», «зросте турботливим сином», «ми були б кращі подруги», «відносини були б довірчі»). Згадки власне емоційно-особистісних якостей в очікуваннях мало. Батьки хотіли б, щоб їх дитина була ніжнішу, менше хвилювався, був більш врівноважений.

Можливі страхи і побоювання стосуються в основному надання зовнішнього впливу на дитину («підкориться чужому впливу», «звертав увагу на негативних героїв», «впливали погані вчинки інших дітей», «потрапить у погану компанію», «щоб хтось командував ним»), послуху і втрати близькості з дитиною. Серед основних емоційно-особистісних якостей, що батько не хотів би бачити в своїй дитині, — сором'язливість, нерішучість, тривожність, зайва емоційність, уразливість. Але про них батько говорить мало. Батько хоче бачити свою дитину рішучих, стійким, слухняним, незалежним від зовнішнього оточення і побоюється втрати впливу на дитину.

В образі відносин з дитиною (шкала «Ситуація "Ми-взаємодії"») превалює категорія дружби, навіть підкреслюється рівність позицій батька і дитини («спілкуємося на рівних», «вчимо один одного»). Загальний емоційний знак висловлювань - позитивний, але без виражених найвищого ступеня в описі відносин з дитиною. Можна сказати, що емоційна оцінка відносин, скоріше, стримана («непогані», «нормальні», «поки хороші», «можна назвати гармонійними», «дружні, але до певної міри»).

За характером відкритих висловлювань можна сказати, що батьки багато уваги приділяють своїм переживань щодо дитини (інтерес, гордість, хвилювання, радість). Батьками декларується чутливість до стану дитини. В образі дитини пріоритет комунікативних якостей зберігається.

Характеристика батьківської позиції при типі взаємодії «Дитина-диктатор»

В образі дитини серед значимих характеристик виражені вольові якості («вимогливий», «наполегливий», «прагне домогтися чого-то» «цілеспрямованість»), особистісні якості («серйозність», «спокій», «прямолінійність»). Батьки відзначають також допитливість і мовленнєву активність дитини (сильний в бесідах, суперечках, творі історій).

Порівнюючи свою дитину з іншими дітьми, батьки відзначають задоволеність поведінкою дитини («прекрасно себе веде», «задоволена його поведінкою і мені рідко буває за нього соромно»). Серед категорій висловлювань найбільш виражена категорія комунікацій («шукає спілкування і лідерства», «швидко вливається в гру», «товариська і розсудна»).

За шкалою «Позитивні особливості дитини» батьки відзначають здатність дитини до адекватного і самостійної побудови комунікацій («знає, з ким розмовляти і з ким не треба», «вміє розбиратися в людях»). Відзначається зрілість відображається також в підкресленні характеристик, що відносяться до тендерних показниками («вміє користуватися косметикою, робить собі зачіски», «захищає дівчаток», «цікавлять відносини між статями», «любить вбиратися»).

У минулому батьки відзначають, що дитина була «більш неспокійний, ніж зараз», «доставляв більше клопоту», «був примхливим», «часто плакав». До пережитим важким ситуаціям батьки відносять хвороба, сепарацію з близькими дорослими і адаптацію в дитячому садку. У порівнянні з іншими групами, потурає батько частіше заперечує ситуацію можливих пережитих труднощів в анамнезі дитини.

Серед інтересів і уподобань дитини в більшості випадків виражений інтерес до продуктивних видів діяльності (малювання), гри, перегляду телебачення.

Дитина в такій діаді в очах батька «самостійний», «розважливий», «сміливий», «серйозний», «комунікабельний», «наполегливий», «непосидючий», «упертий». На відміну від інших груп, серед емоційно-особистісних якостей в образі дитини майже не зустрічається згадування тривожності, плаксивості.

В ідеальному образі дитини потворствующие батьки, на відміну від інших груп, більше орієнтовані на отримання дитиною освіти, причому згадується часто вища освіта («буде вчитися в інституті», «закінчить школу і вступить вчитися далі», «буде вченим», «буде вчитися у Росії»). Значуща для них також вольова сфера («був більш уважний», «стриманий», «посидючий», «врівноважений», «витривалий»).

Вимоги, що пред'являються дитині, в основному стосуються послуху і самоконтролю. Найбільш яскравими ілюстраціями тут служать висловлювання: «біситься або чогось вимагає змором, поки йому не поступляться», «вередує і робить щось з шкідливості, на зло», «ниє, намагаючись домогтися того, що хоче». Більшість батьків відзначають непосидючість, упертість і навіть егоїзм

дитини (що не зустрічається в інших групах). Побоювання стосуються особистісних особливостей, самоконтролю, здоров'я, зовнішніх впливів. Потурає батько не завжди впевнений, що дитина виправдає його надії. Це теж специфічно тільки для даної групи діадему. Зустрічаються випадки, коли батько зазначає, що дитині «з його характером буде важко в житті». В образі відносин з дитиною батьки роблять акцент на спільності у взаємодії. Прислівник «разом» зустрічається досить часто, причому батьки вказують на певні види діяльності, серед яких найбільш поширені спільний відпочинок, прогулянки, культурні заходи. На відміну від інших груп, заняття (наприклад, підготовка до школи, письмо, читання) майже не вказуються. Також використовуються категорії «схожі», «близькі», «любимо один одного», але, що цікаво, категорія «дружба» майже не використовується.

Серед відкритих висловлювань виражені категорії: переживання батьків (щаслива, хвилююся, переживаю), близькість (як пошук тілесного контакту з дитиною), особистісні якості дитини. Причому батько частіше, ніж в інших групах вживає найвищі ступені визначень («моя дитина найкращий», «краще за всіх», «найкрасивіший»).

Порівняльний аналіз особливостей батьківських творів показує (Додаток 1), що існують значні відмінності в образі дитини і відносин з ним при різних типах батьківсько-дитячої взаємодії. В цілому можна сказати, що батьків дошкільнят хвилює фізичне благополуччя дитини, отримання нею освіти в школі і навіть вузі. Майже при всіх типах взаємодії відзначається наявність категорії «дружба» в описі взаємин з дитиною, що говорить про те, що вже в старшому дошкільному віці батько ставиться до дитини з позиції потенційно рівного партнера.

Кажучи про специфічні відмінності, необхідно відзначити, що у Діад з конфліктним типом взаємодії спостерігається слабка орієнтація батьків на емоційно-особистісні особливості Дитини. Батьки більше орієнтовані на зовнішні особливості Дитини: фізичну активність, зовнішність, особливості спілкування, Досягнення дитини. Гармонійного типу, навпаки, характерна орієнтація батьків на позитивні особистісні якості дитини, де найбільш часто згадуване якість дитини — «доброта». Дистантному типу характерно амбівалентне ставлення до якостей дитини. Дистантним батькам важлива самостійність дитини. Домінуючий батько (тип взаємодії «Батьки-диктатор») зазначає в дитині велику зрілість, порівняно з однолітками. Підкоряється батько (тип взаємодії «Дитина-диктатор») зазначає в дитині добре розвинені комунікативні та вольові якості, мовленнєву активність і допитливість.

Характер побоювання батьків і сприйняття причин труднощів у взаємодії з дитиною також різняться.

При конфліктному типі батьків турбує фізичне благополуччя і неслухняність дитини з негативними емоційними проявами.

Домінуючий батько побоюється, що його дитина може потрапити під чужий вплив.

Підкоряється батько говорить про побоюваннях, пов'язаних з особистісним розвитком дитини (часто згадується «егоїзм») і про своє невміння впливати на дитину.